

Vitimir Belaj

Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja. Zagreb, 1998: Golden Marketing.

Pred nami je delo zagrebškega profesorja etnologije Vitomira Belaja, ki med drugim, prizadevno navdušuje za primerjalno slovansko mitologijo tudi ljubljanske študente etnologije in je obenem mentor marsikaterega magistrskega in doktorskega dela. Omeniti velja tudi revijo *Studia ethnologica Croatica*, ki v Belajevem uredništvu prinaša najnovejše dosežke njegovih sodelavcev in študentov s področja etnologije.

Delo *Hod kroz godinu* prinaša na različnih metodah temelječe rekonstrukcije posameznih ključnih delov praslovanskega mita o Jarylu oziroma Juriju, bogu plodnosti in vegetacije. Slovanske mitologije v etnološkem pomenu besede – torej kot sestav starodavnih svetih zgodb, ki razlagajo obrede – pravzaprav ne poznamo oziroma ni ohranjena. Glavni razlog za to je prav gotovo tako rekoč popolna odsotnost pisnih virov, tako da so raziskovalci v celoti odvisni od ljudske umetnosti in ljudskih običajev, njihovih filoloških in etnoloških rekonstrukcij ter arheoloških najdb. Med raziskovalci slovanske mitologije, na katerih rezultate raziskav se opira tudi Belaj, je treba omeniti predvsem Ivanova in Toporova, ki sta razkrila osnovne odnose v strukturi slovanskega panteona (opozicija Perun : Veles in njun kozmični spopad) ter filologa Katičiča, ki je znotraj teh odnosov opazil posebnosti mita o bogu plodnosti in vegetacije. Kot pravi Belaj, je njegov prispevek predvsem v nakazovanju sintagmatskih obrisov mitske zgodbe o življenju tega božanskega junaka in v odkrivanju povezav s sodobnimi ljudskimi običaji, katerih neznani pomen tako tudi odkriva (primerjaj str. 8 in str. 349).

Nemara še zanimivejša kot sama rekonstruirana mitska zgodba pa je zelo spretna kombinacija metod, ki so do nje pripeljale. Predvsem gre za etnološki pristop k mitu. Etnološka definicija mita izhaja, kot smo že omenili, iz W. R. Smithove teze, na podlagi katere se je razvila tudi šola mit-ritual, po kateri je mit sveta zgodba predcivilizacijskih družb, ki razlaga pomen obreda (primerjaj str. 18, 20). Zato etnološki pristop temelji na analizi obreda, katerega ostanke najdemo – po Tylorjevi definiciji prežitka pač¹ – v ljudskih običajih, ter konteksta, ki ga je kot bistveno prvino analize mita uvedel Malinowski² s svojo metodo opazovanja z udeležbo. Po Tylorjevi definiciji je prežitek pojav, ki je nekoč, v časih in krajih, kjer se je pojavil, imel praktično ali ceremonialno vrednost, danes, na višji stopnji razvoja družbe, pa je nekaj absurdnega in njegov pomen ni več poznan. Prežitki so po Tylorju na primer tudi vraže, otroške igre, tradicionalni izreki, uspavanke, uganke, pregovori in različne okultne prakse. Praktičen pomen prežitkov je v tem, da z etnografsko rekonstrukcijo njihovega originalnega smisla dobimo vpogled v kulturno in človeško genezo. Seveda so splošne predpostavke koncepta prežitka evolucionistična prepričanja o razvoju družb od iracionalnih, amoralnih in neciviliziranih k racionalnim, moralnim in civiliziranim, na področju religioznosti pa od vraževerja h krščanstvu.

Velja se spomniti, da je v antropološki teoriji povezovanje obeh konceptov – konteksta in prežitka – sila problematično, kar se izkaže predvsem v luči funkcionalistične kritike prežitka – in to predvsem s strani Malinowskega –, katerega praktična vrednost je povsem izgubljena zaradi njegove iztrganosti iz konteksta.³ Funkcija nekega običaja je razvidna samo iz njegovega konteksta, zato iz današnje funkcije običaja ne moremo sklepati na funkcijo, ki jo je imel običaj v preteklosti. Prav tako ne moremo iz pretekle funkcije običaja sklepati na funkcijo, ki jo ima v današnjem kontekstu. Zato Malinowski daje prednost sinhroni perspektivi in resno upo-

števa možnost, da so tako imenovani prežitki bistveni del družbenega ustroja in imajo funkcijo tudi v sodobni družbi.

Bistveni problem koncepta prežitka je torej umanjkanje konteksta, ki bi omogočil analizo njegove funkcije. Tega problema se zaveda tudi Belaj in v zvezi s tem pravi: "Težava je v metodološki zahtevi, da je vsako kulturno dejstvo treba interpretirati samo iz njegovega kulturnega konteksta. Tako rekoč vsi naštetih običaji so opuščeni in verovanja pozabljena. Tisto, kar mi vemo, je napaberkovano iz raznih opisov, ki so pogosto taki, da nam ne odkrivajo omenjenega konteksta, s terenskimi raziskovanjem pa teh praznin v našem znanju tudi ne moremo več zapolniti. Kako umestiti ivanjske običaje v njihov kulturni kontekst, če pa nam kultura, v kateri so obstajali, ni več dosegljiva. Kako interpretirati pojave, ki so iztrgani iz konteksta?" (str. 216). Etnologija si pri tem pomaga z "Graebnerjevo interpretacijo druge stopnje" (ibid.) ki "... s pomočjo posebnih etnoloških (kulturnozgodovinskih) metodoloških postopkov omogoča odkrivanje verjetnih genetskih povezav med posameznimi podobnimi elementi (etnološkimi paralelami) in utrjevanje snopov vzporednic, ki nakazujejo na vsebino nekega starejšega kulturnega sloja. Ta vrsta interpretacije s svojo metodo ne more odkrivati funkcije in strukture neke kulture, zato pa lahko odkriva vzročne povezave, zgodovino posameznih kulturnih fenomenov in tudi celih kultur. ... Tudi ta interpretacija ne zanika pomena konteksta. Osnovni cilj interpretacije druge stopnje je ugotoviti kulturni sloj, v katerem je neki pojav nastal, in ko to doseže, ga lahko interpretira iz tega rekonstruiranega kulturnega konteksta" (ibid.).

Nemara so ravno nedorečene dileme etnološke diahrone perspektive vodile avtorja k poseganju po dopolnilnih metodah. Tako je treba omeniti metodo Ivanova in Toporova, ki temelji na pojmovanju mita kot logično urejenega sistema znakov, od katerih ima vsak v zgodbi svojo funkcijo in mesto in ki so povezani v medsebojne od-

nose, med katerimi so najbolj prepoznavne binarne opozicije. Te opozicije in vezi med njimi odkrivajo strukturo zgodbe. Ena bistvenih lastnosti strukture pa je njena obstojnost, kajti struktura se težko spreminja in tako vztraja skozi stoletja in celo tisočletja. Fleksibilni del strukture pa so znaki, ki označujejo posamezen element strukture. Le-ti so odvisni od kulturnozgodovinskih dejavnikov (primerjaj, str. 43, 44).

Metoda se seveda opira na Proppovo formalistično metodo analize pripovedk. Propp je na stotih primerih Afanasijeve zbirke narodnih pripovedk dokazal, da imajo zgodbe, ki na podlagi Aarnejevega naročila klasifikacije (temeljil je na geografskem razvrščanju pripovedk glede na to, ali so glavni akterji pripovedke živali, pošasti, smešna bitja ipd.) padejo v različne skupine, lahko popolnoma isto strukturo. Zgodba je ista, ne glede na to, ali je nasprotnik zmaj, volkodlak, kača ali čarovnica, se pravi ne glede na to, kdo je nosilec funkcij. Tako je Propp vzpostavil distinkcijo med abstraktnimi funkcijami ali konstantami (identificiral jih je 31) in variablami, torej drugimi elementi pripovedke, ki so zgodovinsko in kulturno motivirane ter so lahko neskončno različne.⁴ Proppova metoda do neke mere spominja tudi na razvpito Lévi-Straussovo antropološko strukturalno metodo analize mita, zaradi česar sta bila avtorja svoj čas v ne ravno prijateljskem dialogu.

Prav tako je treba poudariti filološko metodo kot tisto, ki je vsekakor dala bistveni prispevek k rekonstrukciji praslovanskega mita o bogu plodnosti. Filološka metoda je pravzaprav klasična metoda analize mita, vsaj od Müllerja naprej. Med pomembnimi inovatorji na področju metodologije analize mita lahko najdemo kar nekaj filologov: Müllerja, Proppa in Dumezila. Tudi pri rekonstrukciji Jurijevega mita je ključni preboj naredil filolog Katičič z etimološko analizo sorodnosti ključnih besed in fraz v različnih folklornih besedilih. Izhodiščna besedna zveza je bila "hoditi-roditi".⁵

Za konec naj odgovorimo še na vprašanje, ki se bo zagotovo porodilo v kakšni glavi: Zakaj je Belajevo delo *Hod kroz godinu*

zanimivo tudi za širši krog zunaj hrvaških meja in zunaj strogo etnoloških krogov? Belajevo delo je pravzaprav raziskava, ki razgrinja nekaj praslovanskih mitskih fragmentov, na nekaterih mestih pa se dotika celo indoevropskih slojev. Slovanskemu bralcu knjiga prinaša vpogled v slovansko mitološko dediščino, obenem pa mu razkriva korenine nekaterih ljudskih običajev, ki so skupni tako Hrvatom kot Slovencem – če omenimo samo jurjevanje, kolednike, verovanje o rozeti, ki varuje domačijo pred udarcem strele, verovanje o Perunovi kameni sekiri ipd.

Avtor pa navaja vsaj dva relevantna razloga, ki sta ga navedla na pisanje knjige. Mitologija kot znanstvena disciplina se niti pri nas niti na Hrvaškem še ni razvila, temveč obstaja kot "hobby tema" (primerjaj str. 8). Ljubiteljem tako stanje omogoča objavljanje "večinoma dobronamernih, vendar pogosto prav strahotnih" (ibid.) interpretacij mitskih elementov. To pa kliče po strokovnosti.

Druga motivacija knjige pa je ovrednotenje krščanskih običajev v luči njihovih poganskih temeljev, seveda tam, kjer je to mogoče. Belaj v zvezi s tem pravi: "Pomislimo: ali niso morda nekateri izmed naših lepih krščanskih običajev izrasli iz praznoverja, ali nimajo morda magijske podlage, ali niso – navkljub našim subjektivnim občutkom – vsaj delno nekrščanski, in to ne samo po izvoru, temveč so kot neprepoznave ohranili značilnosti, ki so v nasprotju s krščanskim nazorom? Ali nismo, povsem nezavedno, skupaj z običajem podedovali tudi nekaj nekrščanskega pojmovanja?" (str. 9).

Vse to in še več lahko najdemo v delu mednarodno priznanega strokovnjaka za primerjalno slovansko mitologijo Vitomira Belaja *Hod kroz godinu*.

Majda Hrženjak

¹ Primerjaj klasično delo kulturne antropologije: Tylor, E.B., 1994 (1871): *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy,*

Religion, Art, and Custom. London: Routledge/Thoemmes Press. Zlasti strani: 63-144.

² Primerjaj Malinowski, B.: *Myth in Primitive Psychology*, v Strenski, I. 1992: *Malinowski and the Work of Myth*. New Jersey: Princeton University Press.

³ Primerjaj Harris, M., 1972: *The Rise of Anthropological Theory*. London: Routledge & Kegan Paul. Str.: 164-167.

⁴ Primerjaj Propp, V. 1982 (1928): *Morfologija bajke*. Beograd: Prosveta.

⁵ Primerjaj Katičič, R. 1989: *Hoditi-roditi. Tragom tekstova jednog praslavenskog obreda plodnosti*, v *Studia Ethnologica*. Vol. 1. Zagreb: Filozofska fakulteta. Str.: 45-78.